

РОЗРОБКА ТА ПСИХОМЕТРИЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОПИТУВАЛЬНИКА ДІАГНОСТИКИ ЧУТЛИВОСТІ ДО ВПЛИВІВ

У статті відображено процедуру розробки та перевірки психометричних даних діагностичного опитувальника чутливості людини до впливів (ОЧВ). Наведено дані про надійність, валідність, достовірність опитувальника. Показано, що даний опитувальник, як метод психологічної діагностики, відповідає сучасним психометричним вимогам.

Ключові слова: *вплив, екopsихологічний вплив, зовнішні впливи, внутрішні впливи, психометричні вимоги, надійність, валідність, достовірність.*

Постановка проблеми. Переважна більшість дослідників психологічного впливу переконані, що як наукова проблема категорія впливу концентрує у собі найбільш актуальні питання психологічної науки, починаючи від загальних питань про сутність механізмів функціонування людської психіки й закінчуючи проблемами методологічного, світоглядного та практичного характеру [3]. Тобто, вплив виступає ключовою категорією в психології, яка пов'язує в єдину онтологічну тканину такі поняття, як особистість, поведінка, діяльність і т. ін.

Поряд із цим, аналіз сучасних публікацій у контексті проблеми, що розглядається, вказує на домінування абстрактно-філософського підходу до дослідження феноменології впливу. Також прослідковується домінування робіт, присвячених вивченню соціальних впливів, що спричинює певну одноплановість у розумінні категорії впливу, а також достатньо виражену невизначеність свого поняттєвого статусу та місця в системі психологічних понять.

Проте, впливи не обмежуються лише соціальними і кожна людина, на думку Г.Ковальова [1], виступає, перш за все, у якості суб'єкта та об'єкта різного роду впливів, які визначають характер її взаємодій із зовнішнім світом (природним і соціальним) та своїм внутрішнім «Я». Ступінь сприйнятливості впливів багато у чому опосередковує індивідуально-особистісний типаж та індивідуальний стиль життєдіяльності людини, визначає можливості її само-

реалізації, творчого самовиразу. Відповідно, виникає необхідність адекватного вимірювання кількісних показників здатності людини сприймати впливи, що надходять як із зовнішнього середовища, так і з внутрішнього.

Підсумовуючи вищезокреслені положення, можна констатувати, що розвитку проблеми впливу на сучасному етапі може сприяти реалізація теоретичного та методичного імперативів. У теоретичному плані варто систематизувати, конкретизувати, методологічно вивірити сам предмет психології впливу. Методично – потребує розробки діагностичний інструментарій, який дасть можливість виміряти міру чутливості людини до впливів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Значущість проблеми впливів висвітлюється у працях багатьох дослідників, зокрема Р.Бейлз, О.Бодальова, Є.Доценка, Ф.Зімбардо, Г.Ковальова, В.Кулікова, Т.Клаус, Б.Ломова, В.Москаленко, О.Сидоренко, Р.Чалдіні, В.Шейнова та ін.

Однак, не дивлячись на значний інтерес з боку дослідників до цієї проблеми і відповідні успіхи в даній сфері, проблема психологічного впливу, залишаючись однією з основних, є найменш розробленою в науковій психології як у теоретичному аспекті, так і в плані наявності діагностичного інструментарію. Обмежений діапазон психодіагностичних методик у контексті дослідження проблеми впливів слугував основним критерієм розробки опитувальника діагностики чутливості людини до впливів. Тест сконструйований нами в співавторстві з В.Скребцем у 2014 році.

Метою даної публікації є висвітлення процедури розробки та перевірки психометричних характеристик «Опитувальника чутливості до впливів» (ОЧВ).

Виклад основного матеріалу. Розроблений тест являє собою невеликий за обсягом та короткий за часом обстеження опитувальник. Він дає можливість з'ясувати здатність людини сприймати подразнення, що надходять як із зовнішнього середовища (впливи факторів природного оточення, соціальні й культурологічні впливи), так і з внутрішнього (самовпливи). Опитувальник надає можливість не тільки виміряти кількісну міру вираженості чутливості до різних -інтра та інтерпсихічних впливів, а й визначити відповідність, узгодженість впливів між собою, співставити їх значимість для життєдіяльності людини та суб'єктивного відчуття нею внутрішньої гармонійності.

Теоретичний конструкт тесту. Загальновідомо, що будь яка психодіагностична методика ґрунтується на певному теоретичному конструкті, що певною мірою концептуально відображає уявлення про предмет діагностування. В основу опитувальника ЧЛВ покладено уявлення про категорію впливу вітчизняного

екопсихолога В.Скребця. На думку вченого, саме екологічна психологія вивчає: «характер та особливості психологічних впливів з боку природного, соціального та антропогенного оточення, а також внутрішнього середовища самої людини» [5, с.13].

Вплив науковець визначає як процес (дію, акт), що викликає якісні та/чи кількісні зміни матеріального і духовного субстрату в ознаках фізичного, біологічного чи психологічного прояву. Звідси різномодальність і різна субстанціональність впливів. Конкретизуючи функціональну сторону визначеного поняття, вплив В.Скребець розглядає як впровадження у психіку суб'єкта певного смислового чи образного конструкта (цінності, переживання, ідеї), що усвідомлюється людиною, або приймається нею як установка до дії [6]. *Прийняття і дієвість* є найважливішими ознаками впливу. Людина впроваджене через вплив приймає до дії, або по-іншому, дія, активність, вчинок, поведінка чи діяльність тепер уже здійснюються у відповідності до змісту і спрямованості, що плінуть від впливу. Ступінь прийняття впливу багато у чому визначається порогами чутливості людини.

Також важливою в теоретичному плані стала типологія впливу Г.Ковальова [1], автор виділяє: 1)впливи факторів природного оточення на психіку і особистість людини; 2)соціальні впливи, обумовлені приналежністю людини до суспільної системи; 3)культурологічні впливи, які визначаються наявністю історично відпрацьованих засобів матеріального і духовного виробництва; 4)аутовпливи, пов'язані з можливостями психічної саморегуляції людини, як відносно автономної системи. Тобто, існує чотири основних типи впливів: впливи природного середовища (ПО), соціальні впливи (СЦ), культурологічні впливи (КЛ) та самовпливи (СВ). У відповідності до цього розроблений тест має 4 основні шкали.

Шкала чутливості до факторів природного оточення дає можливість відслідкувати наскільки під дією факторів природного оточення можуть змінюватися настрої, психічні стани, поведінкові прояви людини.

Шкала чутливості до соціальних впливів виявляє вразливість до різного роду змін, що відбуваються у певних колах соціальних зв'язків, починаючи від сім'ї і закінчуючи політичними та ідеологічними відносинами із суспільством.

Шкала чутливості до культурологічних впливів діагностує сприйнятливості людиною історико-соціального досвіду, який, передаючись із покоління до покоління, утілюється у специфічних традиціях, нормах, законах, формах організації життєдіяльності.

Шкала чутливості до самовпливів дає можливість виявити інтрапсихічні взаємодії, що мають місце у внутрішньому просторі й часі психічного життя індивіда.

Сприйнятливість до факторів зовнішнього та внутрішнього середовища характеризується за чотирма критеріями (субшкалами): позитивна чутливість (Пч), негативна чутливість (Нч), байдужість (Бд), терпимість (Тр). Фактичне навантаження на одну субшкалу – 7 тверджень. Загалом опитувальник складається з 28 смислових тверджень із закритими відповідями типу «вибір». Питома вага одного критерію за певним типом впливу визначається арифметичною сумою відповідей, що збігаються з ключем (кожний збіг відповіді з ключем оцінюється в 1 бал). Визначаються також загальні показники за кожною із шкал сприйнятливості до впливів. Для цього підраховується загальна сума (Σ) усіх чотирьох показників по кожному з критеріїв Пч, Нч, Бд, Тр.

Валідизація методики. У відповідності до вимог психометрії процедура перевірки розробленого тесту на валідність, надійність і достовірність проводилася поетапно й включала вибірку загальною кількістю 260 осіб: 126 представників чоловічої та 134 особи жіночої статей віком від 16 до 65 років. З них 92 студенти-психологи та 45 викладачів педагогічного університету, 59 студентів, які навчаються у вищому професійному училищі, 64 працюючих у різних сферах діяльності.

На першому етапі був зроблений пілотажний варіант методики, який включав 35 тверджень. Він був випробуваний статистичним аналізом на матеріалі оцінок (30 професійних психологів) на відповідність психологічним вимогам. Для кожного твердження розглядалися такі статистичні показники: індекс складності; коефіцієнт кореляції, що вказує на міру, з якою кожне питання «працює» на методику загалом; параметри розподілу варіантів, які дають уявлення про статистичний характер вибірки. У результаті проведеної роботи опитувальник був згрупований і скорочений до 28 тверджень. Підставами для ретрансформації тесту виступили: значення «індексу складності» (знижений від 0,26-0,62 до 0,16-0,48); коефіцієнт кореляції окремих тверджень з усередненим підсумковим балом по тесту (став наближатися до 0,32 при $R(t) = 0,99$); розподіл відповідей став незначимо відрізнятися від нормального. Після проведення даного етапу отриманий варіант тесту з 28 тверджень піддавався подальшому статистичному аналізу.

Як відомо, визначальною у розробці будь-якої психодіагностичної методики є перевірка її на **валідність**. Верифікація методики у відповідності з цим параметром перевірялась за критеріями валідності – конструктної, конвергентної та критеріальної. Найбільша складність виникла при перевірці на предмет конструктної валідності тесту, що пов'язано з недостатньою розробленістю у вітчизняній науці, як самого феномену психологічного впливу, так і відсутністю (на момент розробки опитувальника) вітчизняного діагностичного

інструментарію, який би вимірював змінні, значимі для співвіднесення з показниками чутливості людини до різних впливів. З огляду на це, конструктна валідність перевірялась на кореляційні зв'язки зі шкалами методики В.Бойка «Діагностика типу емоційних реакцій на впливи стимулів оточуючого середовища» [2].

Виявилось, що критерії введених у даний опитувальник субшкал корелюють з відповідними індикаторами методики В.Бойка, а саме субшкала загальної позитивної чутливості має зв'язок із шкалою позитивних стимулів ейфоричної реакції назовні за методикою В.Бойка на рівні $r = 0,68$, при $R(t) \geq 0,01$; негативна чутливість до природних впливів, за розробленим опитувальником, корелює зі шкалами: «амбівалентні стимули, дисфорична реакція назовні» ($r = 0,54$, $R(t) \geq 0,01$) та «негативні стимули, дисфорична реакція назовні» ($r = 0,70$, $R(t) \geq 0,001$). Субшкала загальної байдужості має взаємозв'язок із шкалою амбівалентних стимулів рефрактерної реакції всередину ($r = 0,38$, $R(t) \geq 0,05$); шкала самовпливів корелює з показником позитивних стимулів рефрактерної реакції всередину ($r = 0,67$, $R(t) \geq 0,001$). Як бачимо за результатами проведеного аналізу усі показники є переконливими для підтвердження психометричної обґрунтованості конструктивної валідності розробленого тесту.

Конвергентна валідність перевірялась шляхом розрахунку коефіцієнтів між показниками опитувальника «ОЧВ» та мірою суб'єктивного відчуття людиною впливів довкілля (за методикою «Суб'єктивне відчуття впливів» В.Скребця). Було виявлено наявність значимих прямих зв'язків між шкалами: «загальна позитивна чутливість до природних впливів» та «відчуття природних впливів» ($r = 0,59$, $R(t) \geq 0,001$); «загальна позитивна чутливість до соціальних впливів» і «відчуття соціальних впливів» ($r = 0,27$, $R(t) \geq 0,05$); обернений зв'язок між загальною позитивною чутливістю та амбівалентною рефрактерною реакцією на дію стимулів довкілля ($r = - 0,48$, $R(t) \geq 0,01$).

Для перевірки критеріальної валідності тесту були сформовані 4 групи випробовуваних в об'ємах малих статистичних вибірок (16-18 років, 25-35 років, 40-50 та 55-65 років). У якості показника використовувалися вік та стать випробовуваних. Висхідним положенням було передбачення того, що з віком люди будуть більш чутливими як до впливів оточуючого середовища, так і до самовпливів, а також жінки проявляють більш виражену позитивну чутливість до самовпливів, природних та культурологічних впливів. Виявлено статистично значимі відмінності у вказаних групах і за ознаками віку, і за статевою ознакою ($R(t)$ у межах від 0,65 до 0,95). Таким чином, наведені результати перевірки методики на валідність підтверджують її відповідність вимогам психометрії.

Показники *надійності* тесту, підраховані за формулою Кромбаха склали 0,83 – для шкали чутливості до природних впливів, 0,76 – для шкали чутливості до соціальних впливів, 0,8 – для шкали чутливості до культурологічних впливів та 0,73 – для шкали чутливості до самовпливів.

Однорідність-узгодженість перевірялась шляхом «розщеплення» тесту

на дві частини. Кореляційні коефіцієнти виявилися у межах 0,65-0,89, що вказує на достатню однорідність сконструйованого опитувальника.

Стабільність опитувальника була підтверджена за допомогою повторних (ретестових) вимірюваннях з інтервалом в один місяць (на вибірці 60 осіб) та через 12 місяців (на вибірці 100 осіб). З'ясувалось, що повторні тестування корелюють з попередніми за різними шкалами на рівнях $r = 0,69-0,82$ (відносна стандартна помилка складає 0,48-0,42, допускається 0,5), що показує досить високу його стійкість до процедури та умов застосування. Таким чином, методика зберігає стабільність вимірювальної процедури та забезпечує надійність розробленого тесту.

Загально прийнято, що у психометрії при розробці тестів важливо орієнтуватися на погрішність вимірів або допустимі інтервали точності діагностичного інструментарію. **Достовірність** тесту в психодіагностиці визначається критерієм помилки виміру [4, с.48]. Помилка виміру – статистичний показник, що характеризує міру точності тестових ознак.

У нашому випадку маємо велику кількість показників вимірюваної окремої якості ($260 \cdot 20 = 5200$ вимірювань та у повторі, що подвоює вимірювальну якість – 10400) помилки вимірювання (або відхилення від істинного значення). Це складає інваріантний ряд значень, які можна оцінити не тільки за середніми значеннями, а й за показниками середнього квадратичного відхилення, пов'язаного з дисперсією розподілу окремих інваріант. Ряди оцінювались на нормальність розподілу окремих інваріант у кожному варіативному ряді, чим були підтвержені для них статистичні розподіли за кривою Гауса. Виявилось, що основні показники, які вимірювались за субшкалою «природні впливи» склали площу під нормальною кривою в межах від 68% до 71%, що потраплять в інтервал 1 σ , а в інтервал двохсигмальний ($S \geq 95\%$) потрапляють показники за шкалами «соціальні впливи», «культурологічні впливи» і «самовпливи». Отже, орієнтуючись на стандартне відхилення індивідуальних варіант від середнього їх значення, встановлено, що знаходяться вони в межах ймовірності від 0,01 до 0,05. Це означає, що інтервал вимірюваного розсіювання великого числа індивідуальних варіантів не перевищує двохсигмального розподі-

ду значень (95% достовірної ймовірності). Іншими словами, за цих умов тест дозволяє судити про істинність вимірюваної властивості з помилкою, що не перевищує 5%, а значить тест є достовірним і може застосуватись у професійній психодіагностиці.

Висновки. Отже, проведені випробування опитувальника на валідність, достовірність та надійність підтверджують його відповідність професійному психодіагностичному інструментарію. Розроблений опитувальник використовувався під час написання студентами кваліфікаційних робіт, результати проведених досліджень свідчать про достатню конструктивність тесту.

Список використаних джерел

1. Ковалев Г.А. Три парадигмы в психологии – три стратегии психологического воздействия / Г.А. Ковалев // Вопросы психологии. – 1987. – № 3. – С.14-50.
2. Методики диагностики эмоциональной сферы: психологический практикум / сост. О.В. Барканова [серия: Библиотека актуальной психологии]. – Вып.2. – Красноярск: Литера-принт, 2009. – 237 с.
3. Сергеев А.А. Воздействие как психологическое явление: историографический анализ / А.А. Сергеев, К.А. Кумчистов, Е.С. Коваленко // Весник Волгоградського гос. ун-та. – Сер. 11. Естественные науки. – 2013. – № 1 (5). – С.84-87.
4. Скребець В.О. Основи психодіагностики : навчальний посібник / В.О. Скребець. – 3 вид., перероблене та доповнене. – К. : Видавничий дім «Слово», 2003. – 192 с.
5. Скребець В.О. Екологічна психологія у віддалених наслідках екотехногенної катастрофи : монографія / В.О. Скребець. – К. : Видавничий дім «Слово», 2004. – 440 с.
6. Скребець В.О. Методологічна сутність категорії впливу в екологічній психології / В.О. Скребець // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Т. 7. Екологічна психологія / Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Житомир, 2008. – Вип. 15. – С. 274-280.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Kovalev G. A. Three paradigms in psychology – three strategies psychological impact / G. A. Kovalev // Questions of psychology. – 1987. – № 3. – P. 14-50.
2. Metodyky dyahnostyky emotsyonalnoi sfery: psykholohycheskyi praktykum / sost. O.V. Barkanova [seryia: Byblyoteka aktualnoi psykholohyy]. – Выр.2. – Krasnoiarstk: Lytera-prynt, 2009. – 237 s.
3. Sergeev A. A. The influence as psychological phenomenon: a historiographical analysis / A. A. Sergeev, K. A. Komchatov, E. S. Kovalenko // Bulletin of the Volgograd state University. Sir. 11. Science. – 2013. – № 1 (5). – P. 84-87.
4. Skrebets V. A. Fundamentals of psycho-diagnostics : textbook / V. A. Skrebets. – 3rd ed., revised and enlarged. – K. : Publishing house “Word”, 2003. – 192 p.

5. Skrebets V. A. Ecological psychology in the long-term consequences of the disaster ecotechnodon : monograph / V. A. Skrebets. – K. : Publishing house “Slovo”, 2004. – 440 S.
6. Skrabets V. A. Methodological essence of the category of exposure in environmental psychology.. Skrabets // Actual problems of psychology : the CG. Sciences. St. T. 7. Environmental psychology / Institute of psychology. G. S. Kostyuk NAs of Ukraine. – Zhitomir, 2008. – Vol. 15. – Pp. 274-280.

Шлимакова И.И. Разработка и психометрические характеристики опросника диагностики чувствительности к влияниям

В статье описана процедура разработки и проверки психометрических данных диагностического опросника чувствительности человека к влияниям. Приводятся данные о надежности, валидности, достоверности опросника. Доказано, что данный опросник, как психодиагностический метод, отвечает современным психометрическим требованиям.

Ключевые слова: влияние, эконсихологическое влияние, внешние влияния, внутренние влияния, психометрические требования, надежность, валидность, достоверность.

Shlimakova I.I. Development and psychometric characteristics of questionnaire of human's sensitivity to impacts

The paper studies the problem of research the category of psychological impact. It is shown that as a scientific problem, the category of impact concentrates in itself the most pressing issues of psychological science, ranging from general questions about the essence of the mechanisms of human psyche and ending with methodological problems, ideological and practical nature. However, nowadays the phenomenon of impact is the least studied in the context of psychology either in theory or in terms of the availability of diagnostic tools.

It is presented the procedures of development and validation of psychometric data about human's sensitivity to impacts from diagnostic questionnaire, which we created in collaboration with V. Skrebtsem. It is described the purpose of the test and given that test makes possible to find out the human's ability to perceive irritations that come either from the environment (impact factors of the environment, social and cultural impacts), or from the internal environment (self-impact).

Presented the theoretical construct of questionnaire, described stimulus material, the logic of creation and processing the results. The basic scale (sensitivity: natural, social, cultural impacts and scale of self-impacts) and sub-scales of the test (positive sensitivity, negative sensitivity, tolerance and apathy).

It is shown the information about the reliability, validity, credibility and standardization of questionnaire. It is proved that this questionnaire as a method of psychological assessment, meets modern psychometric requirements.

Keywords: impact, environmental-psychological impact, external impacts, internal impacts, psychometric requirements, reliability, validity, credibility, standardization.